

Konstantin Lifanov

HIERARCHIA KULTÚRNYCH JAZYKOV V SLOVENSKÝCH PÍ SOMNOSTIACH PREDKODIFIKAČNÉHO OBDOBIA

LIFANOV, K.: Hierarchy of Cultural Languages in Slovak Pre-codification Documents. Slovenská reč, 67, 2002, No. 1, pp. 19 – 29. (Bratislava)

The study deals with specification of, hierarchically, the most important cultural unit of the pre-literary Slovak language in its written form. The author comes to the conclusion, that the cultural West Slovak language played this important role, while cultural Central Slovak language as well as cultural East Slovak language were only territorial variants of the monolithic West Slovak whole. The study is completed by specimens of historic texts. In connection with language phenomena occurring in these texts, there is defined the place of their's origin.

Cieľom tohto príspevku je identifikácia jazyka písomných textov vytvorených v rôznych oblastiach Slovenska. To, že písané texty z tohto obdobia majú heterogénny charakter, teda že sa skladajú z geneticky rôznorodých jazykových prvkov, pričom tak z prvkov rôznych jazykov (najmä slovenského a českého), ako aj z rôznych slovenských nárečí, je už dávno zistený fakt. Niektoré nárečové prvky často umožňujú dosť presne určiť región vzniku konkrétnej písomnej pamiatky. Z výskytu nárečových prvkov však ešte vôbec nevyplýva, že v troch základných nárečových oblastiach Slovenska sa vytvorili samostatné idiómy, ktoré sa tradične označujú ako kultúrne jazyky. Aby sme prišli k takémuto záveru, treba určiť vzájomné vzťahy, ktoré medzi idiómami existovali. Len na základe týchto údajov by sme si mohli ujasniť predstavu o nich a tým aj niektoré aspekty reálnej jazykovej situácie, ktorá v tých časoch Slovensko charakterizovala. Ináč povedané, ide tu o to, či tieto idiómy naozaj boli samostatné a tvorili uzavreté celky, alebo to boli územné varianty jednoliateho celku, medzi ktorými existovali hierarchické vzťahy.

V lingvistickej literatúre sa popri termínoch kultúrna západoslovenčina a podobne používa aj pomenovanie kultúrna slovenčina, čo je však iba odrazom toho, že podstatnú, ba prevažnú zložku jej jazykovej štruktúry tvorili slovenské nárečia, i keď rôzne. Podľa nášho názoru tento fakt na podobné hodnotenie písomných idiómov nestačí, lebo sa tu neberie do úvahy zásadný rozdiel medzi „prirodzeným“ jazykom a idiómom majúcim (aj) písomnú realizáciu. Kým prvý je súhrnom všetkých konkrétnych jazykových prvkov vyskytujúcich sa v ľudových nárečiach, pre druhý je charakteristická pomerne pevná jazyková štruktúra, ktorú tvoria iba niektoré v „prirodzenom“ jazyku reálne existujúce prvky a ktoré sa do nej „dostali“ živelnou alebo uvedenou selekciou. Ináč povedané, varianty „prirodzeného“ jazyka (teritoriálne nárečia) sú apriori zložkami jednotného celku, čo je podmienené v

prvom rade jazykovým povedomím ich používateľov. To sa však nevzťahuje na varianty písomného jazyka, lebo to isté etnikum môže mať niekoľko písomných tradícií, ktoré vznikali v rôznych (občas aj v tých istých obdobiach) jeho dejín. Rozdiely medzi týmito rôznymi tradíciami sa v porovnaní s teritoriálnymi nárečiami vymedzujú na inej rovine, preto sa automaticky nesmú brať ako zložky toho istého celku. Do popredia tu vystupujú konkrétne jazykové javy a ich hodnotenie z hľadiska všeobecnej teórie spisovného jazyka. Z toho vyplýva, že prvoradou úlohou výskumu je odhaliť tie jazykové prvky, ktoré sú pre ten-ktorý idióm relevantné, pričom len porovnávaním komplexov relevantných jazykových prvkov sa dá vyriešiť otázka existencie jednotného idiómu pre celé slovenské etnikum v stredoveku, alebo troch rôznych idiómov – kultúrnych jazykov – ako samostatných celkov.

Je takisto veľmi dobre známe, že pre stredoveké texty je typická značná variabilita hlások a tvarov. Pre nás je mimoriadne dôležité pochopiť podstatu tejto variability a pomery, ktoré existovali medzi vzájomne sa zamieňajúcimi hláskami a tvarmi. Ak sa nám podarí ujasniť vzťahy medzi konkrétnymi jazykovými prostriedkami, budeme môcť identifikovať aj podstatu idiómov, ktorých jazykovú štruktúru vytvárali tieto prostriedky. Závety bádania budú predstavovať nosnú časť našej koncepcie formovania slovenského spisovného jazyka.

Spomenutým problémom sa teoreticky venoval najmä A. Jedlička (1968) a A. Heinz (1974).

Parafrázujúc A. Jedličku zdôrazníme, že v textoch sa krížia varianty *historicky*, *vývojovo podmienené*, ako aj varianty *oblastne*, *regionálne podmienené*. Význam týchto variantov na riešenie nastoleného problému je rôzny. Územná diferenciácia je prirodzene zrejmejšia vtedy, keď sa v textoch vyskytujú *oblastne*, *regionálne podmienené* varianty, ktoré by sme podľa Heinzovej terminológie mohli označiť ako *textové* (*wariant tekstowy*). Tieto varianty nie sú v danom idióme systémové, ale objavujú sa v texte popri iných variantoch s tou istou (fonologickou alebo morfológickou) funkciou, majú však inú realizáciu (iné realizácie). Zásadný význam majú funkčné rozdiely medzi *primárnymi* a *sekundárnymi* variantmi. Sekundárne varianty majú užšiu distribúciu. V dôsledku špecifickosti objektu nášho štúdia tento fakt nadobúda ďalšiu konkrétnu náplň: primárne varianty sa fixujú nielen v textoch znamenajúcich v regióne fungovania toho nárečia, v ktorom sú bežné, ba aj jediné možné, ale šíria sa do písomných textov za svoje nárečové hranice; sekundárne varianty sa registrujú iba v textoch vytvorených v pásme svojho skutočného výskytu a dokonca aj tu sú vystavené konkurencii „cudzích“ nárečových prvkov. Krajným prípadom distribúcie primárneho variantu môže byť to, že sa používa v textoch zapísaných vo všetkých oblastiach etnického územia v rozpore s jeho reálnou existenciou v ľudových nárečiach. Podľa nášho názoru tento fakt treba interpretovať tak, že taký jazykový prvok už patrí medzi systémové prvky, teda je *systémovým* variantom.

Aj historicky, vývojovo podmienené varianty môžu byť relevantné pre územnú diferenciáciu toho-ktorého idiómu, ale záleží na osobitostiach ich formovania. Uvedené varianty sú prvkami, ktoré charakterizujú jazyk ako celok. V priebehu historického vývinu ich však vytláčajú iné prvky, jazykové inovácie, ktoré sú tiež spoločné pre jazyk ako celok. Ak sa idióm vytvára na základe samotných nárečí tohto jazyka, proces vytlačania jedného prvku iným môže nadobúdať špecifickú podobu, ktorá nemá nič spoločné s územnou diferenciáciou. Ináč je to v prípade, keď sa písomný jazyk formuje na základe spisovného jazyka iného etnika. Ak v rámci pomenovaného procesu vzniká hneď niekoľko viac-menej nezávislých ohnísk vytvárania novej písomnej tradície, dá sa predpokladať, že zánik pôvodných, pre toto etnikum geneticky cudzích prvkov nebude v ohniskách prebiehať v rovnakom čase a v absolútne rovnakých pozíciách. Také historicky, vývojovo podmienené varianty sa tiež môžu stať znakmi územnej diferenciácie písomného jazyka.

V lingvistickej literatúre sa neraz zdôrazňovalo, že najväčším stupňom územnej diferenciácie sa vyznačuje jazyk administratívno-právnych dokumentov, preto sa v tomto príspevku budeme opierať najmä o tento žáner. Robíme to zámerne, aby javy, ktoré územne diferencujú písomný jazyk, vystúpili čo najzreteľnejšie. Budeme však mať na mysli, že ak sa v týchto textoch vyskytnú spoločné jazykové javy, prejavajú sa aj v textoch patriacich k iným žánrom písomností, a to rovnako výrazne, alebo ešte výraznejšie.

Ak uznávame existenciu jazykových osobitostí vyskytujúcich sa v textoch z rôznych regiónov osídlených tým istým etnikom, môžeme hovoriť o variantoch písomného jazyka. Tu sa však vynára otázka, či tieto varianty sú rovnoprávne, či teda majú dosť pevnú vlastnú jazykovú štruktúru, líšia sa v určitých bodoch od jazykových štruktúr iných variantov, alebo či rozdiely iba územne diferencujú jednoliaty celok. Je to charakteristické i pre niektoré súčasné spisovné jazyky, nehovoriac už o stredovekých písomnostiach, kde takáto diferenciácia nebola ničím zvláštnym, ale bola skôr pravidlom, celkom bežným javom vo vývine písomného (aj spisovného) jazyka.

Chceme ešte upozorniť na jednu tézu, ktorú často nachádzame v prácach venovaných analýze jazyka konkrétnych pamiatok slovenskej písomnosti. Máme na mysli tvrdenie, že pri jazykovom rozbere musíme poznať pôvod jej autora alebo miesto jej vzniku, ináč sa nedá identifikovať jazyková či nárečová príslušnosť jednotlivých prvkov textu. Tieto postupy však nie sú cieľom výskumu historika spisovného jazyka, sú relevantné pre historickú fonetiku a historickú morfológiu „prirodzeného“ jazyka. Historik spisovného jazyka má záujem predovšetkým sledovať postupné vytváranie celoetickej alebo regionálnej písomnej tradície, preto musí pozorovať hlavne jazykové javy spoločné pre rôzne texty bez ohľadu na to, či zodpovedajú skutočnej situácii v rodných nárečiach ich tvorcov alebo nie.

Inou stránkou tohto problému je možnosť alebo nemožnosť reálne určiť konkrétne miesto vzniku príslušnej písomnej pamiatky alebo pôvod pisára, ktorý ju zaznamenal. Ak to nie je možné, máme zreteľný dôkaz, že spoločná písomná tradícia na Slovensku existovala už pred kodifikáciou spisovného jazyka. S týmto cieľom porovnajme tri texty.

Anno 1617 Die 6 Julij w Charwatjch.

Actio Giřika Straky proti Yurkowi Mikuliničowi.

Giřik Straka obwiniuge Yurku Busie na mistie manželky gehu a zaluge, kterak z dowoleni wrchnosti tegto obczce, kdy mu poručeno bylo strany husy, aby ge wice nebil w ss-kodie, ale aby zagnucz ku prawu dohnal. Y tak včinił. Hnal husy Yurky Busie, manželka gehu nedopustila ge dohnat, než newažnymi řeči gey dotykala, až k tomu přisslo, že ho kygem prala až do krwe, za kteružto newažnost žada sprawedliwego nalezu.

I dicit a předne žada, aby prokazal hodnowernym swedomim, že ty husy winohradie zagal. Kdy pak ty giste husy zagal a hnal, wyducz manželka Busiowa, že některe pod *pažu* zmačkane nesl, wysšla a prosyla, aby gi stateček gegi nemordowal, než nawratil. Straka pak mnohdykrat opakugicz řeči kurew gi nadawal, ano take gi zbil, na zemi powalil, nohami tlačil, yak sam chtiel, a protož gestli w obrane *sweg* gey y roskrwawila, podle zřizení Země za to obwiniena byti nemuže. Kdo pak čiži ženu bige, morduge, krwawi, co ten a takowy za sluzi, sprawedliwy nalez žadam...

* * *

Anno 1760 die 24. Julii. Mi znize podepsani biwsse w naprawke skrze nekterich rozřitosty, ktere sme medzi *sebu* meli, ač gsice z napomenuti *panuw* pritomnich na *meskem* dome k dobremu konci a do laszki s prepitowanim gedem druheho a s podanim ruk sme spolu prissli, než pre wistrahu takowich rozřitosty a *hrichuw* zlosti učinili sme medzi *sebu* cautelu, takže ktera stranka s nas zrussi a do welikeho pohorsseni powzbudi, bude powini na chram bozy gelssawski zlozit hung. Fl. 6 a na pocztiwi magistrat hung. Fl. 6. Načo pre lepssu gistoty y swimi meni podpisanim tento rewersional potwrdzugeme a confirmugeme...

* * *

Formula Juramenti Molitorum.

Prisaham Bohu všemohucimu, Otcu, Synu a Duchu svatemu, blahoslavenej P. Marii, všeckym svatym a vyvolenym božim, že v mojim mlyne podle uridzeni slavného magistratu a p[ana] arendatora povinosti moje mlynarske podle možnosti mojej pilne a verne vyplniti chcem. Budinky ku mlynu prinaležice nezanedbam, ani kaziti nebudem, ale od škody chriniti a v *dobrem* stave držati budem. Panu arendatorovi poslušnost a uctivost sľubujem, obz[v]laštne ale jemu prinaležice myto od jedného každého odbirati budem, nikemu neodpustim a od niekeho wiecej, jak prinaleži, neveznem. Odnate myto hnedky do kasty ku tej potrebe pritomnej vsypem, ništ neodložim a pre sebe nezadržim. Bez cedulky p. arendatora žadne zrno do mlyna neveznem a jestli by nekdo přivezol, alebo prinesol, pokud mi cedulku,

aneb dovoleni p[ana] arendatora nepreukaže, na mleni nasypat nedopustim. Jestli by sem zbadal, že nekdo znamenite vicej zrna do mlyna dava, jako na cedulki vyložene jest, alebo ustne oznamuje, techdy takovu vec p. arendatorovi oznamim a pokud on nedovoli, zrno takove nasypat a zemlet nedam. Kdyby se mezi p[anom] arendatorom a nekterymi jinymi straniiva miery aneb myta roztržitost stala, v takej prihode len podle uridzeni p[ana] arendatora tak dluho pokračovat budem, pokud slavný magistrat ináč neuridi. Pri mleni taki poradek zachovavat budem, aby chudobny tak jako možny zrno sve zemlet *mohel*, jako ja sam pri mleni nikeho neukrivdim tak, aby zkrz mojich domácich, aneb zkrz moju čeladku, aneb zkrz jinych nikdo ukřivdeny nebol a do škody nepřišel, jak vedne tak v noci starost mati budem. Jednym slovem, povinosti moje mlynarske tak zachovavat a vyplniti se usilovat chcem a budem, jak je dobry křestian a statečný majster a meřtan podle svedomi plniti povinen jest. Nech mi tak Boch pomaha a jeho svate slovo.

Ak platí predpoklad, že v rôznych nárečových oblastiach existovali osobitné idiómy, ktoré sa sformovali prevažne na príslušných nárečových základoch, jazykové prvky v týchto textoch nás nútia označiť ako miesto vzniku textov západné Slovensko. V prvom rade na to poukazuje absencia špecifických stredoslovenských alebo východoslovenských prvkov, napríklad dvojhlások, výsledkov zániku slabičných *r*, *l* a viacerých ďalších hlások. Poukazujú na to aj také zrejmé znaky (juho)západoslovenskej písomnej tradície (Lifanov, 2000), ako vkladné *-e-* v *l*-ových pričastiach (*mohel*), tvary inštrumentálu singuláru feminín a zvratného zámena (pod *pažu* ... nesl, učinili sme medzi *sebu*), tvary lokálu singuláru prídavných mien mužského a stredného rodu s koncovkou *-em* (na *meskem* dome, v *dobrem* stave), svojrázne kontrahované tvary privlastňovacích zámen s koncovým *-j* (w obrane *sweg*) a iné.

Skutočnosť je však iná: iba prvý text naozaj pochádza zo západného Slovenska – zo Skalických mestských kníh (Stanislav, 1957, s. 207). Miesto vzniku ostatných textov nemá so západným Slovenskom nič spoločné. Druhý text je z Jelšavskej mestskej knihy (Lehotská – Orlovský, 1976, s. 438), čiže z južného regiónu stredného Slovenska, a tretí z Levočských prísazných formúl, teda z východného Slovenska (Štolc, 1951, s. 247). Všetky tri texty majú pritom v zásade rovnaké jazykové charakteristiky, lebo ich štruktúra sa skladá hlavne z pôvodne českých, celoslovenských a západoslovenských prvkov, čo nám umožňuje pokladať ich z jazykového hľadiska za totožné. Mimoriadne dôležitý je fakt, že sme nespozorovali texty³, ktorých jazykové prvky by jasne poukazovali na to, že mohli vzniknúť v stredoslovenskom alebo vo východoslovenskom regióne, ale v skutočnosti miestom ich vzniku boli iné oblasti Slovenska⁴. Tento postreh je veľmi dôležitý pre ďalšie úvahy o skutočnej jazykovej situácii na Slovensku v predkodifikačnom období.

³ Tento fakt sa nevzťahuje na folklór a neskoršiu umelú poéziu, kde je situácia celkom iná (Lifanov, 1995; Lifanov, 1998).

Existencia uvedených textov je síce pre nás veľmi závažná, ale predstavujú skôr výnimku ako pravidlo. Zvyčajne v textoch predsa len nachádzame javy, ktoré bezprostredne súvisia s miestnymi nárečiami rozšírenými v tej oblasti, kde príslušný text vznikol. V určitých žánroch písomností (výpovede svedkov, urbáre miest a panstiev) prenikanie nárečových prvkov dosahuje značnú mieru a počet týchto prvkov môže dokonca prevyšovať počet teritoriálne indiferentných prvkov. V každom prípade však teritoriálne indiferentné prvky sú v textoch zastúpené, a to vlastne v každom texte. Uvedieme ďalší krajný prípad – dva ďalšie texty⁵ stredoslovenskej proveniencie (Krajčovič, 1991, s. 94 – 95), kde do značnej miery ide o fixáciu živej ľudovej reči (nárečia), ale aj tu nachádzame také javy, ktoré mieria k inému nárečiu.

1621

Ya Mathuss Czaban z/Horneg Mičzineg, co my pokapalo w/Bystricy yakez kolwek wecy, kterež tuto znamenane su. Ponagrprwe skapalo my žitta čtwrtien 6, owsa 4 čtwrtne, hrachu za čtwrtnu, gedon puolt slaniny, gedno sadlo, masla osemnact žagtly, medu pet žagtly, dwoge nohawic, gedne biele, druhie swetlie, sukna tež za try lakte odrezaly s/postawu, platna try kusy bielenyho okolo gedenast lakty, dve plachty tenkie, dve presterala bielene, klobuk počity lissty, dwa pasy, geden tensity a/druha ssuba hedwabna, pet yhal ženskych, co ruky zapinaly na hlawe, gednu ližicu stribernu a/dwa kupce striberne, penezы deset zlatyeh hotowych. Tieto wecy pokapaly u/pana Endressa Čzerwienky, w/geho komore, nebo sem mu ya cinzowal od komory.

Yančo Sebensky tež z/Horneg Mičzineg, na/ten čas richtar mičzinsky; pokapalo my w /Bystricy u/Hanesa u/debnara w/noweg ulycy žitta dve čtwrtne, owsa ssesnacat ctwrtien; u/druhyho u Kalmar Martina tež w/noweg ulicy skapalo mi 14 ctwrtien yačmena.

Tomko Ssranko z/Dolneg Mičineg, richtar tohoto času; pokapalo my u Lawrinc Mužly, murara w/noweg ulicy, obilia čtwrtwien patnact, puolt slaniny, dve ssoldry, gedna...

Mogey matery tez skapalo u/masiara Miartla bez mitownice za try čtwrtne žitta...

V uvedenom texte sa skutočne fixuje značný počet pôvodne stredoslovenských prvkov. Všimneme si najmä reflex *lat-* na mieste praslovanského **olt-* s klesavou intonáciou (*lakte*) a vkladné *-á-* v genitíve plurálu feminína (*yhal*). Pôvodné stredoslovakizmy však spravidla majú nestredoslovenské ekvivalenty. Napr. popri podstatných menách so zjednodušením skupiny spoluhlások *dl>l* (*presterala*) sa používajú aj podstatné mená bez tohto zjednodušenia (*sadlo*), na mieste praslovanského *ь* nachádzame *o* (*gedon*), ako aj *e* (*geden*, *hedwabna*), popri tvaroch s diftongmi (*ctwrtien*, *puolt*, *biele*, *bielenyho*, *bielene*, *tieto*, *Czerwienky*, *obilia*,

⁴ Vo východoslovenských administratívno-právnych textoch sa predsa len môžu vyskytovať prvky stredoslovenského pôvodu, ale zvyčajne popri západoslovenských (Lifanov, 1997), čo vylučuje identifikáciu ich jazykovej štruktúry ako stredoslovenskej.

⁵ Vzhľadom na obmedzený rozsah tohto príspevku ďalej neuvádzame texty východoslovenskej proveniencie.

masiara) fungujú aj tvary s príslušnými dlhými monoftongmi (*striberne, tež*), vrátane koncoviek adjektíválií (*druhie swetlie, tenkie – kterež, striberne*). Medzi adjektíváliami nachádzame aj typické južnostredoslovenské tvary (*bielenyho, druhyho*). Okrem toho v texte je zasa prítomný charakteristický západoslovenský tvar inštrumentálu singuláru feminín s koncovkou *-u (s/postawu)* aj tvar adjektíva *striberne* so stratou slabičného *r*, ale neobjavuje sa vlastné stredoslovenské *-o-*, ale prevažne západoslovenské *-e-*. Všimneme si aj zdvojené spoluhlásky v slove *žitta*, ktoré sú typické pre staročeské texty (Porák, 1979, s. 92 – 101), ale aj niektoré západoslovenské nárečia, no chýbajú v stredoslovenských nárečiach. Z toho vyplýva, že napriek veľkému počtu stredoslovenských nárečových prvkov je zrejme spätosť jazyka tohto textu so západoslovenskou písomnou tradíciou.

Zvolen 1740

– Gake z bogstwo od toho času, gako si do towarisstwa medzi nich przial, gste wikonaly?

– Chnetky druhy aneb treti den issly gsme na mitnanskiho podle naprawky Poljak Manina a Ondrega Poniczkiho, lebo Martin powgedal, że mitnik ma penaze, lebo slissal, že se gednuc uhanaly z/uradnikom wespolek, že ked ty mas killu penazi a ga mam za killu a že Ondreg Poniczky tess dobre zna toho mitnika; a/tak w noci nanho gsme udrely, a issel popretku Surowecz s Tomassom a z/Ondregom, zatim y Poljak Martin za nima issou, poczuli/sme krik, čuo gsme na warte staly na mite, ale zme/sa any nehibaly z/warty krom Palka Gajdosa, ktery tam/nu do hostincza bol wogssol, kteriho Surowec esste pistolou poza ussy zarazil, tak že prgam spadol a musel na wartu naspatek odisty – de reliqvo in conformitate prioris fassus est – že potom z/Mitneg na dolniczky salass prissly a dve oucze zarezaly y zaplatily osem mariassou za ne; a/tak odtud prissly na Hroneč, kdežto u Dobroczou u/Welkiho macza dwa dni pily, a/tak gich polapily.

– Ponewadž geho w/sene nassly skowaneho, kto/mu dal ohlas, že se mohol skowaty.

– Zaden nam nedau ohlas, chima ked gsme slissaly guž strelenga, widely sme, že nas guz chlapy wssetko obklicily.

– Kdo dal Surowecz Gakubowy a ostatnim ohlas a kdo gich pobudil, že mohly ugsty. Newge.

Aj v tomto texte pozorujeme hojnosť stredoslovenských prvkov, ktoré však nie sú typické pre jazyk stredoslovenských písomností a v pamiatkach sa vyskytujú iba ojedinele (tvar akuzatívu neutra *strelenga*), ktoré sa často používajú popri tvaroch zvyčajných pre písomné texty (l-ové prídavné s koncovým bilabiálnym *u* alebo *l*: *issou, nedau – przial, powgedal, slissal, issel, bol, wogssol, zarazil, spadol, musel, dal, mohol, pobudil*; realizácia *v* na konci slabiky ako bilabiálneho *u* alebo iná: *oucze, mariassou, u Dobroczou – naprawky*). Je tiež príznačné, že niektoré jazykové prvky sa dostávajú do rozporu so stredoslovenskými prvkami zistenými v prvom texte (prevaha tvarov adjektíválií so samohláskou *-i-* v koncovkách: *mit-*

nanskiho, Poniczkiho, kteriho, u/Welkiho – skowaneho). Len tvary l-ových pričastí s vkladným -o- (*spadol, mohol*) a tvary inštrumentálu singuláru maskulín a neutier s koncovkou -om (*z/uradnikom, s Tomassom, z/Ondregom*), ktoré sa však môžu vyskytovať aj v textoch západoslovenskej proveniencie, a nepravidelné diftongy (*Poljak, cuo, prgam, strelenga, newge – tess, zaden*), ako aj tvar inštrumentálu singuláru feminína s koncovkou -ou (*pistolou*) sa skutočne môžu považovať za regionálne, oblastne podmienené varianty, ale táto skutočnosť celkom nepostačuje na to, aby sme uznali jazyk stredoslovenských písomností za samostatný idióm. S inými písomnými textami bez ohľadu na miesto ich vzniku tento zápis spája začiatkové *ji-* (*gich – issel*), reflex *e* na mieste praslovanského *ь* (*wespolek*), zdvojené spoluhlásky (*kil-lu*), lexikalizované prehlásky (*obklicily*), ale aj geneticky západoslovenský tvar *pe-naze*.

Častejšie sa však písomné texty v porovnaní s predošlými vyznačujú menším stupňom nasýtenosti nárečovými prvkami. Ako príklad uvedieme dva ďalšie texty: jeden pochádza zo stredoslovenského regiónu (Habovštiaková, 1961, s. 111) a druhý zo severu západoslovenského regiónu (Churý, 1961, s. 217 – 218).

Pozdraweny a mnoho dobreho wynssugem Wam od pana boha wssechmohuczeho na dluhe czasy.

Onechdayssieho času bol som Wam pysal geden lyst, w/kerem sem y Wassu quietantiu zaprawel a Wam sem odeslal, kteru ste mnie boli na klyncze poslali, než kdy sem wydiel, že ste wycze lattowych klynczow pysali, než melo byti, tedy nechcel sem Wam ss-kody w tey weczy priati a tež na sebe nerad bych neyakowey suspitionem zyskal. Tedy odpysal som bol, žeby ste latowe klyncze emendowali a žeby ste len tysycz a cztyrysto napy-sali latowych klynczow. Czuo se pak ssindolowych klynczow dotycze, tych ste dobre do quietantiae položili. Ponewadž pak wietie toho dobre, že pani exactores rationum chzeyg mieti, aby sme na každu wecz quietantiae producowali. Protože Was prosym, žeby ste my zase quietantiu odeslali od tych furmanow na try tysycze latowych klynczow a na 21 ty-sycz ssindolowych klinczow. Ya zase netoliko w/podobnych, ale y w ginych weczach Wam se budem usilowati odsłužit. S tym Was panu bohu w/mocz a ochranu panu bohu poruczam.

Baymocz 3. Die febr[uarii] anno 1616.

Do[minationis] V[est]rae servitor et fr[ater]
Melicheor Hradzky
ration[ista] arcis Baimocien [sis].

* * *

Frývald, dnes Rajecká Lesná, okr. Žilina (1553).

My ffoyth a k/temu radda wssecka mesta Rageze, tymto nassym znamo czynyme ws-sem wobecz obogyho stawu nineyssym y/buduczym a zwlasseče, ktož tento list czysti, aneb

cžtucze slyssy, kterak gest prystupyl pred vplnost raddy nassy slowutny a wopatrnny muž gmenem Mocz, aneb Mathey, rychtarz ffrywaldsky z bratrzy swymy rozenymy, totyž z Laczkom, Ianom a Gregorom, k/tomu ze/wssymy spolu susedy, teyž dedyny Ffrywalda, žadagycze a/prosycze nas pokorzne, žebychme wyslyssali gegych narownany a y gednany, kerež gsau vczinili a zgednali. I/dokonali mezi s sebu dobrowolne, o to rychtarstwy gyž nadepsane dedyni Ffrywalda, predewssymi spolu sausedy swymi, iak gest gedneho kazde[h]o bratrza, y gine swe przatele s/teho statku wybyl, kdež nato ma y/prwny od/nas zapysy obwlasstny pod nassy pečzety...

Item vtekl se g[e]st a/prystupyl pred/nas s Gregorom, brzatrzm swym tretym, za vrzadu pocztiwego ffoytstwy oppatrnego Mathusse Bytnarze takež ze/wssy tu dedynu Ffrywalda, žadagycze take wždy a/prosycze nas, abyhme ge wisslysseli, iakowe by mezi sebu meli zgednany a/narownany pred/dedznu o to rychtarstwy, kdež gsu take wiznali obadwa dobrowolne i take dedyna tak g[e]st potwrdyla, ze temuz Grerorowy gyž menowa[nem]v bratru swemu dal flor. XLII, kdež take i wonn sam dobrowolne to wiswedczyl a/poznal pred/namz, že/ho wybyl zuplna sprawedlywe a dostateczne. Protož Grzegor gyž predloženy takež gehu swobodyl pred/namy, nazprwe od sobe y od swych dety, k/temu take odde/wssech poto[m]kow swych, aby swobodne teho grunthu a statku vzywaj y s swymi dytny y poto[m]ky. Item naposledy gyž, vczinil g[es]t take czastokrad nahuorze psany Mocz narownany pratelmy a sswagry swymi w/pocztiwe[m] do[m]v oppatrnego muže Weczslausa...

Pre obidva texty sú v princípe charakteristické tie isté jazykové prvky. Prvý text sa líši prítomnosťou diftongov *ie*, *uo*, *ia* (*onechdayssieho*, *wietie*⁶, *miety*, *czuo*, *priaty*), hoci sa registrujú nedôsledne (*dobreho*, *dluhe*)⁷. Ako prvok miestneho nárečia by sme mohli hodnotiť aj samohlásku *o* v l-ovom prídavku *bol* i tvar 1. osoby prítomného času toho istého slovesa *som* (*bol som pysal*), ktorý sa však tiež používa popri tvare *sem* (*odeslal sem*), a zmenu *i>e* v l-ovom prídavku mužského rodu (*zaprawel*). Viaceré prvky spájajú tento text s inými uvedenými, vrátane textu z Frývaldu, ale aj s textami iných žánrov, napr. s katolíckou spisbou. Medzi ne patrí absencia bilabiálneho *u* na konci l-ového prídavku mužského rodu (*bol som pysal* [1. text] – gest *prystupyl* [2. text]), začiatkové *j*- pred samohláskou *i* (*w ginych wecech* [1. text] – *y gine swe przatele* [2. text]), koncovka *-em* v lokáli singuláru adjektíválií mužského (aj stredného) rodu (*w/kerem sem zaprawel* [1. text] – *w/pocztiwe[m] do[m]v* [2. text]), zdvojené spoluhlásky *tt* (*lattowych* [1. text] – *radda, oppatrnego*

⁶ Ako diftong treba hodnotiť iba prvý prípad výskytu digramu *ie*, v druhom prípade označuje len mäkkosť spoluhlásky *i*.

⁷ Výskyt dlhého *é* nemožno odvodiť z faktu, že ho nachádzame práve v úvodnej formule tohto zápisu. Mohli by sme síce uvažovať na tomto mieste o väčšej zmeravenosti formuly a výraznejšom českom vplyve, ale nachádzame tu zrejme genetické slovakizmy: tvar 1. osoby prézenta s koncovkou *-m* (*wynssugem*), nedostatok pôvodne českého diftongu *-ou*, graficky označovaného ako *-au*, a koncovka *-eho* v adjektíve po funkčne mäkkej spoluhláske (*wssechmohuczeho*).

[2. text]). Niektoré javy, ktoré sa v uvedených textoch neopakujú, majú v písomných pamiatkach celoslovenskú platnosť. To je napr. spojenie hlások *-lu-* ako reflex praslovanského **t^hlt-* (*dluhe*) alebo už spomínaný inštrumentál singuláru feminín a adjektíválií ženského rodu alebo niektorých zámen (*iakowe by mezi sebu meli zgednany a/narownany pred/dedyntu o to rychtarstwy*) a iné. Upozorníme ešte na také javy, ktoré sa tradične pri jazykovej analýze vypúšťajú alebo sa hodnotia ako pisárove chyby, ale v skutočnosti sú znakmi jazyka slovenských písomností aspoň v určitých obdobiach jeho vývinu (Lifanov, 2000). Máme na mysli slovesné tvary 3. osoby minulého času ako *vtekl se g[es]t*, ktoré už asi v 15. storočí v ľudovej reči zanikli⁸, ale dlhší čas sa používali v písaných textoch. Ďalej sú to tvary genitívu a akuzatívu osobného a zvrätného zámena 2. osoby so samohláskou *o*, reálne neexistujúce ani v nijakom českom nárečí (*od sobe y od swych dety*), kombinácia tvarov kondicionálu *bych* – (*a*)*by sme* (*nerad bych zyskal* – *aby sme producowali*) a iné. Niektoré jazykové rozdiely v textoch sú podmienené tým, že texty vznikli v nerovnakom čase, a preto odrážajú rôzne fázy istých procesov. Napr. v texte z Frývaldu, ktorý bol zaznamenaný o niečo skôr ako uvedený list M. Hradského, nenachádzame tvar (*a*)*by sme*, ale (*a*)*bychme*, ktorý je vlastne medzistupňom v procese zmeny (*a*)*bychom* > (*a*)*by sme*. Alebo v tom istom texte, rovnako ako v texte zo Skalických kníh, sa ešte registruje tvar mužského rodu 1-ového prídavia so slabičným *l* (*vtekl*), ktorý bol neskôr vytlačený tvarmi s vkladnou samohláskou⁹.

Z uvedeného vyplýva, že v slovenských písomnostiach spred bernolákovského obdobia (ba v niektorých žánroch písomností aj dlhší čas po ňom) existovali také javy celoslovenského, západoslovenského alebo českého pôvodu, ktoré sú indiferentné z hľadiska miesta vzniku textu alebo rodného nárečia pisára. Tieto javy sa majú voči iným javom hodnotiť ako primárne, a keďže práve ony tvorili jazykovú štruktúru kultúrnej západoslovenčiny, javí sa nám kultúrna západoslovenčina ako invariant voči kultúrnej stredoslovenčine a kultúrnej východoslovenčine. Zvláštnosťou fungovania týchto prvkov bolo to, že text nezávisle od jeho proveniencie mohol pozostávať iba z nich, ale nijaký text nemohol byť zložený len zo sekundárnych prvkov, ktoré sa objavovali v textoch len popri primárnych. Vzhľadom na túto skutočnosť kultúrnu západoslovenčinu pokladáme za hlavnú podobu predberňolákovskej celoslovenskej písomnej tradície, kým kultúrnu stredoslovenčinu a kultúrnu východoslovenčinu iba za územné varianty jednoliateho celku.

Literatúra

⁸ O tom zreteľne svedčí syntaktická poloha tvaru pomocného slovesa, ktorý nasleduje po zvrätanom komponente, čo nebolo možné v prípade iných tvarov tohto slovesa.

⁹ Porov. horeuvedený text z Levoče.

HABOVŠTIKOVÁ, K.: Jazykový rozbor listov M. Hradského z r. 1614 – 1619. Jazykovedné štúdie. 6. Štúdie a pramene k dejinám jazyka slovenskej národnosti, 1961, s. 67 – 117.

HEINZ, A.: Pojęcie i rola wariantu językowego. Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, 32, 1974, s. 137 – 157.

CHURÝ, S.: Niekoľko pamiatok z Oravy a okolia Rajca z konca 16. a začiatku 17. storočia. Jazykovedné štúdie. 6. Štúdie a pramene k dejinám jazyka slovenskej národnosti, 1961, s. 213 – 221.

JEDLIČKA, A.: Studium současných spisovných jazyků slovanských a problematika normy. Slovo a slovesnost, 29, 1968, s. 113 – 125.

KRAJČOVIČ, R.: Čeština a slovenčina v starších archiváliách v predspisovnom období. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave 1991. 104 s.

LEHOTSKÁ, D. – ORLOVSKÝ, J.: Najstaršia Jelšavská mestská kniha 1566 – 1710. Martin, Vydavateľstvo Matice slovenskej 1976.

LIFANOV, K.: Stredoslovenské básnické koiné pred L. Štúrom. Slovenská reč, 60, 1995, s. 264 – 281.

LIFANOV, K.: Jazyk východoslovenských administratívnoprávnych pamiatok v stredoveku. Slovenská reč, 62, 1997, s. 139 – 146.

LIFANOV, K. V: Formy pronikovenija sredneslovačkogo folklornogo kojne v sfere avtorskoj poezii (konec XVIII v. – pervaja polovina XIX v.). Wiener Slavistisches Jahrbuch, 44, 1998, s. 99 – 113.

LIFANOV, K. V.: Jazyk duchovnej literatury slovačkich katolíkov XVI – XVIII vv. i kodifikacija A. Bernolaka. Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 2000. 118 s.

PORÁK, J.: Humanistická čeština. Acta Universitatis Carolinae. Philologica. 75. Praha, Univerzita Karlova, 1979. 174 s.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. III. Texty. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1957. 328 s.

ŠTOLC, J.: Jazyk levočských slovenských prísah zo XVI. – XVII. storočia. Jazykovedný zborník, 5, 1951, s. 197 – 247.